

В. РІЧИЦЬКИЙ

ВІДКРИТІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ВИМОГА

Питання про відкритість інформації не настільки однозначне, як може вважатися на перший погляд. Риторичним воно є хіба що у політологічному аспекті. У культурологічному ж і філософському сенсі в міру заглиблення у тему стає ясно, що вона тісно пов'язана з питанням символічних форм (Е. Кассі-рер, С. Лангер), «символічною реальністю» загалом. З цього доводиться констатувати, звідси — вектор і наповнення теми інформаційної відкритості.

Досліджуючи інформацію як частину символічної реальності, маємо відштовхуватися від аналізу природи і функцій символічних форм. Це найважливіша теоретична грань порушеної теми. Як відомо, символ — дуже багатозначне і догепер остаточно не з'ясоване поняття. Вважається, що це довільний знак, який виражає якусь однакову соціальну реакцію. Значення символу формується у процесі комунікації і завдяки взаємній згоді людей, які ним користуються. На почуттєвому рівні символ вказує на щось «інше» або заміняє собою щось «інше». «Іншим» у даному разі може бути явище або предмет, але найчастіше символ вказує на абстрактний, безпосередньо не сприйнятний зміст, смислове утворення, комплекс уявлень, які належать до релігії, політики, науки тощо.

За своєю природою і складом символи можуть бути відсторонені від символізованої ними реальності, утворюючи власну, замкнуту

щодо предметного світу систему, тобто «нову реальність». У ланцюгу довгих і непростих перетворень символічна реальність не тільки заступає «реальну», а й надає їй сенсу. Звичайно цінність символу мало пов'язана з його матеріальною стороною або причиною. Скажімо, символічна цінність предмета мистецтва, як правило, значно перевищує цінність матеріалу, з якого він зроблений. Отож, ідеї та символи закономірно стають могутнішими, ніж реальність, яку вони спочатку мали відбивати. Як наслідок — технології виробництва і швидкої передачі символів перетворюються на ключові моменти окремих форм культури. По суті, більшість культурних форм є водночас сукупністю символічних форм, до яких звичайно включають основні засоби соціальної комунікації: міф, науку, мистецтво, наукову і логічну мови разом із мовою поетичної уяви. Символи, як відомо, тісно пов'язані із сигналами. Але якщо сигнали належать до

© РІЧИЦЬКИЙ Всеволод Володимирович. Кандидат юридичних наук. Доцент Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Конституційний експерт Харківської правозахисної групи (Харків). 2003.

світу фізичного буття, то символи — частина віртуального світу значень. Сигнали — це «оператори», а символи — «десигнатори». З огляду на все сказане символічну реальність можна визначати як простір людської уяви, де феномени (предмети і явища) матеріального світу виступають у вигляді спеціальних замінників — знаків і символів, за допомогою яких людина організовує свою активність і взаємодіє з іншими людьми та довкіллям. Дослідження природи і структури символічної реальності переконує, що люди мають право ставитися до меж створеного ними символічного світу. Це, зокрема, означає, що в рамках символічної реальності вони не повинні застосовувати системи заборон, які були розроблені для використання у просторі фізичної (предметної) реальності. Адже заборона на ті чи інші прояви символічної реальності завжди сприймається як зазіхання на свободу думки, на експериментальні площадки розуму, «культурно чутливі зони» (Д. Ісмаїл) суспільства. Такі заборони, як правило, не просто непродуктивні, а й руйнівні для ноосфери. Маємо навчитися визначати зовнішні і внутрішні межі феномена символічного, визначати ті місця (зони, простори, сфери), за допомогою яких символічна реальність впливає на фізичний світ.

Символічна система, яку можна вважати центром культурці, характеризується не тільки складно сегментованою елементною базою (міф, мова, наука, мистецтво, релігія та ін.), а й складним малюнком внутрішньої взаємодії всіх частин. Символічна реальність багатofункціональна, і це дає змогу говорити як про функції символічного загалом (творення значностей і смислів, ментальне віддзеркалювання світу, моделювання та інтелектуальне експериментування), так і про функції її окремих сегментів: міфу, мови, релігії, науки, мистецтва, гри, моди. Отож, властивості символічної реальності можна розглядати в різних проекціях. З одного боку, вони мають відношення до феномена символічної реаль-

ності загалом. З другого — кожен сегмент (вид) символічної реальності характеризується своїми властивостями, які виявляються на рівні мови, науки, мистецтва та їх менш значущих підвидів.

Загальну структуру символічної реальності можна уявити як велику піраміду смислів. Спочатку символічна реальність береться у своїй цілісно-структурній якості. Так утворюється система, яка має певний набір константних властивостей, тобто органічну нормативність. Оскільки символічна система призначена для творення первинних смислів, цінностей та ієрархій, вона не демонструє якогось доступного організуючого начала (крім трансцендентного), про який можна було б судити аналітично. Символи, або атомарні елементи символічної реальності, виникають з інтелектуального життя людини і породжуються ним. Будучи вигаданими, сприйнятими чи засвоєними, вони не тільки відбивають життя, копіюючи або замінюючи його фізичні об'єкти, а й допомагають людям проникнути в його суть. Проте символам властивий також творчий характер, бо під впливом символічної реальності фізичні об'єкти можуть перетворюватися. У ній вони, умовно кажучи, позбуваються своїх первинних фізичних зв'язаностей, водночас «відриваючись» від одвічних консервативних призначень. Так статичний за своєю первісною природою феномен за допомогою символізації стає динамічним і «живим».

Символічна реальність мало зважає на простір, час, гравітацію, швидкість світла і взагалі будь-які лінійно-векторні процеси, використовуючи їх як свій пластичний ресурс. Вона не рятує людину від присутніх у її житті фізичних обмежень, але дає змогу діяти у рамках можливостей, зумовлених не стільки місцем, часом, силою тяжіння або швидкістю, скільки спроможністю інтелекту. Тому символічний простір (символічна реальність) за своєю роллю і функціями виступає як випробувальний полігон розуму, оточений «резер-

ваціями» факультативних змістів і оснащений віртуальною машинною подолання природно-фізичних обмежень. Все недоступне у світі фізичному тут доступне, все, що у матеріальному світі обмежується його ресурсами, тут нічим, крім розумової втомки, не обмежене. Тому головна роль символічної реальності — це звільнення людини від зв'язаностей і залежностей, які накладаються на неї фізичними законами, матеріальними обставинами життя. Що ж до її більш конкретних доповнень, то вони виступають як рольова своєрідність науки, мистецтва, міфу, релігії, моди, гри та ін. Функції окремих сегментів символічної реальності, у свою чергу, поділяються на менш значущі «призначення» симфонічної і камерної музики, театру, живопису, диференціального числення і т. ін.

Як бачимо, одна з найважливіших властивостей символічної реальності полягає в тому, що вона дає змогу вільніше, ніж у «реальній реальності», комбінувати життєві предмети і явища, сполучати їх один з одним у будь-який спосіб, прискорювати і сповільнювати їхній рух згідно з проектом, породженням уявою. Але це також означає, що найважливішою якістю символічної реальності є здатність творити. Символічну творчість можна розглядати у кількох аспектах. Як показують дослідження, починаючи приблизно з 60-х років минулого століття творчість сприймається соціумом як інструмент подолання феномена відчуженості в індустріальному суспільстві. Нині багато хто вважає, що продуктом творчості є переважно символічний результат, причому сам феномен творчості виступає не просто плодом інтелектуальної праці на замовлення, а підсумком глибинних духовних устремлень людини.

Історично творчість є результатом зростання свободи її автономності особистості, і в цьому сенсі вона виникає з принципово інших джерел, ніж рутинна повсякденна робота. Інакше кажучи, ми маємо визнати, що творчість постає не стільки з дотримання (повторення)

існуючих процедур і правил, скільки зі свідомого або несвідомого їх порушення.

Отже, творчість походить з тієї соціальної аксіоматики, яка виявляється у двоїстості чи не всякої соціальної нормативної системи. Вона виникає і знаходить своє виправдання у визнанні того факту, що більшості соціальних норм іманентно властива провокація їх порушення. Можна сказати, що творчість припускає також конкуренцію свободи і порядку, причому у цій конкуренції ідея свободи переважує над будь-яким *status quo*.

Своєрідність творчої активності закладена у її мотиваційній суті. У наш час поняття творчості значно ускладнилося, а сама творчість перестала сприйматися лише як наслідок людської винахідливості. Як вважає У. Бек, із того факту, що всі сучасні суспільства спрямовані в майбутнє, автоматично не впливає їхній творчий характер. Так чи інакше, сучасна творчість являє собою високий і досконалий тип людської діяльності. Спонукальним же її мотив пов'язаний не стільки із зовнішніми, скільки з внутрішніми потребами особистості, її прагненням до самореалізації, примноження унікальних можливостей та обдарувань.

Загальне право творчості або право інтелектуальної свободи ще донедавна досить комфортно вкладалося у рамки регулятивних можливостей національного конституційного права. Проте під впливом глобалізації та демократизації право творчості дедалі чіткіше виступає як спеціальний підрозділ міжнародного інформаційного права. Адже творити і ділитися результатами творчості — означає обмінюватися інформацією. В ідеалі творчість — це вільне, нічим не обмежене інформування. Саме цією властивістю творчості і породжується більшість її правових і політичних колізій. В одних випадках творчість створює нові інформаційні повідомлення, в інших — дає змогу зрозуміти, декодувати вже існуючі. Так чи інакше, але саме комунікаційний, інформаційний її характер змушує сьогодні звернути на неї увагу правознавців.

Орієнтуючись на запропоновану А. Модем дефініцію інформації як кількості непередбачуваного у повідомленні, можна сформулювати таке визначення: творчість — це створення наповненого змістом інформаційного повідомлення (творчого продукту), необхідною умовою існування якого є неповторна оригінальність особистості автора повідомлення. Таким чином, справжній акт творчості, поперше, повинен бути інформаційним повідомленням, тобто містити непередбачуваний зміст; по-друге, необхідно, щоб таке інформаційне повідомлення мало сенс, певну цінність, значення для автора та його аудиторії; по-третє, важливо, щоб зміст цього повідомлення був похідним від неповторної, оригінальної особистості свого творця. Що ж до творчого продукту, то його можна розглядати як наділений змістом інформаційний гештальт (цілісність), непередбачувану до завершення творчого акту' і нову для аудиторії комбінацію розпізнаваних у людській комунікації знаків і символів. У вузькому розумінні право творчості звичайно поділяється на приватне право, яке втілює в собі авторське (національне і міжнародне) право, а також публічне (національне і міжнародне) право інтелектуальної свободи, орієнтоване на забезпечення інтересів не тільки авторів, а й споживачів творчості, його потенційної або реальної аудиторії.

Отже, творчість породжує у просторі символічної реальності нове комунікаційне тіло, що належить людству загалом. Та інформація, яку індивід передає своєю творчістю, «зростається» потім з мовою, мистецтвом і всією символічною системою, продовжуючи і підтримуючи тим самим вічний хід історичної комунікації. Приблизно так творчість здійснює своє основне інформаційне призначення.

Безумовно, реакція громадськості і або держави на творчу новизну залежить не тільки від ступеня об'єктивної непередбачуваності створеного артефакту, а й від суб'єктивно унікальної, часто неповторної комунікативної установки його творця. Тому найважливішим

критерієм успішності соціального прогресу є те, якою мірою суспільство і держава забезпечують умови «непідопічності» творчих індивідів. Цінність творчості, проте, виявляється не тільки в тому, що вона розсуває межі предметного і символічного світів, розширює простір людської свободи, збільшує соціальне знання, робить цікавішим наніс сьогодення і майбуття. Будучи спроможною руйнувати будь-які пророцтва, творчість рятує людство від нудьги п екзистенціальної туги. Не вселяючи, як правило, якихось конкретних надій, вона, втім, дає полям певну віру в те, що будь-який процес не триває нескінченно довго, що будь-яка звичка і рутина мають свої межі, а життя не буває цілком безглуздом.

Політико-правові параметри творчості лише доповнюють її органічні — психологічні і культурні параметри. Оскільки функціонування творчо-інтелектуальної сфери має тенденцію підривати стабільність, це потенційно загрожує соціальному порядку і безпеці. ТОМУ творче мислення яв.іє собою реальне джерело політичних і адміністративних проблем. Отже, сучасна держава змушена враховувати деструктивний щодо status quo потенціал індивідуальної творчості. Водночас пішо так не дестабілізує політичну й економічну рівновагу, як обмеження або скорочення творчо-символічного простору. Тому політична влада у своєму ставленні до нього завжди зазнає подвійного ризику: для неї небезпечний як його надлишок, так і обмеженість. З одного боку, творчість непередбачувана і гому містить у собі якусь загрозу, з другого — саме завдяки цьому вона соціально затребувана.

Що ж до інформаційних відносні, то вони виступають основним засобом прояву творчо-символічних процесів. Якщо інтелектуальна активність і творча діяльність — найбільші прояви символічної реальності, то інформаційні відносини є квінтесенцією самої інтелектуальної активності. Ось чому для визначення творчості і творчого продукту настільки зручним виявилось застосування категорії

інформації. Інформація — не «кількість непередбачуваного у повідомленні», писав А. Моль, і таке визначення видається одним із найбільш вдалих. По суті, інформація — це новизна, яка може бути усвідомлена. Тому адресат є необхідним атрибутом інформації. Без адресата, який може зрозуміти й адекватно використати значення новизни, інформація не існує. І хоча знаки і символи є відносно простими елементами інформаційного коду, закодоване повідомлення має сенс, є власне інформацією лише тоді, коли існує адресат, спроможний декодувати символічне послання. Як неодноразово підкреслював Н. Вінер, інформація є інформацією, а не матерією чи енергією, і той матеріалізм, який не визнає цього, не може бути життєздатним¹. Інформація для П. Вінера — це позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших почуттів². У журналістиці інформацію визначають як будь-які відомості про те, що впливає на життя людей, зачіпає інтереси значних мас глядачів і читачів³. А. Етціоні вважав інформацію формою знання, що виступає як незвичайна людська цінність, у вигляді набору символів, а не об'єктів

С. Лем, йдучи за визначенням Н. Вінера, називав інформацію матеріальним явищем, яке не є ні матерією, ні енергією. Намагаючись пояснити зміст цього поняття, він наводив приклад «Гамлета» В. Шекспіра. Як підкреслював С. Лем, мільйон книг із заголовком «Гамлет» — це мільйон фізичних предметів, які є тільки одним «Гамлетом», повтореним

¹ В і м е р Н. Кибернетика. — М.: Наука, 1983. — С. 209.

² В и в е р П. Кибернетика и общество. — М.: Пзд-во иностр. лит-ры, 1958. — С. 31: лив. також: С е м и : і е т о в С. Информация как особый нематериальный объект права. Гос-во и право. — 2000. — № 5. " Профессионал!..пая этика журналистов. — М.: Галерия, 1999. - Т. 1. - С. 226.

³ E t z i o n i A. The Active Society. — New York, London: The Free Press. 1968. - P. 136.

мільйон разів. У цьому полягає різниця між символом, який втілює інформацію, та її матеріальним носієм. Проте для того, щоб «Гамлет» існував як інформація, має існувати і той, хто здатний його зрозуміти.

Звісно, у реальному світі все не так просто. Адже будь-яке інформаційне повідомлення за визначенням багатозначне. Тобто інформація — це новизна, яка має різний зміст для різних адресатів. Більше того, навіть автор інформаційного повідомлення зазвичай закладає в нього⁸ неоднозначність. Нерідко зміст інформаційного повідомлення перевершує або спотворює те, що свідомо мав намір вкласти в нього автор або суб'єкт, який ретранслює повідомлення. Таким чином, «Гамлет» втілює один зміст у свідомості В. Шекспіра, інший — у свідомості акторів, що виконували цю роль, ще інакший — у свідомості тисяч глядачів і мільйонів читачів п'єси, які сприймали її поза сценічним трактуванням. Фактично інформація є мало передбачуваним за наслідками сприйняття феноменом. Суть її полягає у новизні змісту, але конкретний характер цієї новизни багато в чому визначається станом адресата, а не тільки автора або ретранслятора повідомлення. Тому будь-яке інформаційне повідомлення багатозначне, а його «повний» зміст невичерпний. Як інформаційне повідомлення «Гамлет» практично нескінченний, оскільки є частиною символічної реальності, яка втілює в собі зв'язок усього з усім. У «Гамлеті» інформацію несуть не лише слова та їх сполучення, а й імена героїв, не тільки первинна шекспірівська мова, а й усі адаптації і переклади п'єси, не тільки текст, а й шрифт, яким він набраний, а також накопичені культурою засоби інтерпретації слів, імен, мови, поліграфічних форм. Тобто, інформаційне повідомлення — це завжди потенційно непередбачувана комунікація. А самі інформаційні відносини існують задля створення і трансляції елементів новизни. Якщо інтелектуальна активність — це засіб символічного «подвоєння» предметно-фізичного світу, творча ак-

тивність — засіб створення інформації, то сама інформація є втіленням чистої новизни.

Намагаючись розібратися у складній суті інформаційних процесів, Ж. Лакам писав, що поняття «повідомлення», яким користуються в кібернетиці, зовні має мало спільного з «повідомленням» у повсякденному житті. Адже повідомлення у контексті повсякденної реальності завжди має конкретний зміст, а повідомлення у кібернетиці зводиться до комбінації нулів і одиниць. Проте послідовність нулів і одиниць задається на спеціальній клавіатурі, яка є посередником між комбінацією знаків і тим, що ми називаємо словом «зміст». Тож клавіатурами інший кодуючий пристрій — це механізм, за допомогою якого відбувається вибір елементарних альтернатив. Власне, інформаційним повідомлення залишається і тоді, коли клавіатурою задається суцільна послідовність нулів. Проте важливо, щоб ця дія розпочалася на основі осмисленого вибору. Як зазначав Ж. Лакам, щоб повідомлення було повідомленням, воно має бути не просто послідовністю знаків, а послідовністю знаків, певним чином орієнтованих \

Таким чином, інформація — це кількість непередбачуваного (нового) у повідомленні, що має сенс і поширюється від одного суб'єкта інформаційних відношень до іншого, причому повний ефект передачі інформації залежить від засобів та можливостей її тлумачення і прочитання автором, ретранслятором і адресатом.

Загальновідомо, що за весь час існування людства лише окремі його представники зуміли здійснити великі наукові відкриття чи створити видатні твори мистецтва. І це доводить, що «та сама» інформація сприймається символічною реальністю в мільйонах і мільярдах своїх можливих інтерпретацій, і лише деякі з них — завжди рідкісні і непередбачувані — виявляються по-справжньому ефек-

тивними. Причому справді великі витвори людського розуму і духу лише значенневими нюансами (геми, тексту, мелодії, кольору, колориту, форми) відрізняються від ремісничих виробів і копій. Але саме ця обставина показує, наскільки важлива в соціальному середовищі гранична інформаційна відкритість. Інакше кажучи, щоб гарантовано не втратити для сучасників і нащадків талант М. Ломоносова, необхідно було надати можливість отримати освіту всім вихідцям з північних губернії Російської імперії, а щоб не зник у забутті геній Т. Шевченка — відпустити на волю мільйони кріпаків. У контексті інформаційних уявлень ці нехитрі приклади показують, що *інформація набуває системної ефективності лише .лі умовч її необмеженого поширення, абсолютної доступності.*

З наведених визначень, пояснень і прикладів також випливає, що справжні інформаційні відносини виникають тоді, коли виконуються такі умови: а) повідомлення містить елемент новизни для його відправника або адресата; б) повідомлення має сенс, є «орієнтованим» у термінах Ж. Лакана; в) ефект інформаційного повідомлення достатньо непередбачуваний. Це, зокрема, означає, що інформація існує лише щодо певних систем, у межах яких відбувається вибір альтернатив. При цьому міра інформації завжди відносна і залежить від прийнятого ансамблю можливостей (станів) даної системи. Якийсь факт може бути символом (носієм інформації) стосовно певного ансамблю станів, але може і не бути ним, якщо ансамбль (система) станів будуть змінені. Так, для багатьох формально освічених людей у посттоталітарних країнах твори філософів постмодерністів, так само, як і живописні полотна Д. Поллака або М. Рутко, не мають справжнього змісту, бо вони створені у ментальному реєстрі, який десятиліттями був недоступний для тих, хто жив зі східного боку «залізної завіси». Логічно і те, що саме в них країнах спостерігається спізнаний інтерес до артефактів (наприклад,

* Л а к а ї Ж. «Я» в теорії Фрейда і в техніці психоаналіза (1954/55). - М.: Логос, 1999. - С. 430, 432.

до фільмів Л. Рнфеншталь), які на Заході уже потрапили до художніх запасників.

У 1980— 1990 рр. було проведено дослідження, які стали основою для побудови сучасної теорії інформаційного простору та інформаційних об'єктів. Інформаційним простором називають сьогодні сукупність результатів семіотичної діяльності людства, «світ імен і назв», сполучений з онтологічним світом. Оскільки поняття інформаційного простору не може бути задане як первинне, воно виводиться з протилежності символічних форм предметно-матеріального світу. Простим прикладом локального інформаційного простору є будь-який словник.

З принципу симетрії символічного і фізичного світів випливає, що аналогічно до живих фізичних конструктів повинні існувати також «живі» інформаційні конструкти. Наділений власною поведінкою «живий» символічний конструкт називають інформаційним об'єктом. Інформаційні об'єкти справді можуть народжуватися і вмирати. Їхнім фізичним втіленням є біологічні і технічні прилади, що зберігають і переробляють інформацію: люди, групи людей, обчислювальні системи, мережі. Підкреслимо, що матеріальні носії символічного змісту можуть замінитися без шкоди для інформаційного об'єкта, котрий є, якщо користуватися термінами кібернетики, програмним, а не апаратним комплексом. Важливо також відрізнити фізичного носія інформаційного об'єкта від втілення цього об'єкта в матеріальному просторі (уявлення). Уявлення існує як похідне від симетрії фізичного і символічного просторів і пов'язане з інформаційним об'єктом інформаційно та енергетично⁽¹⁾.

Структурно будь-яке інформаційне повідомлення поділяється на тему і рему. Тема — це елемент звичного, знайомого в інформаційпо-

му повідомленні, а рема — власне інформація, елемент непередбачуваності, справжньої новизни. Тема виконує стосовно реми функцію зв'язки, інформаційного «попередження», семантичної передмови. Поняття темп і реми є універсальними і тому застосовуються більш широко. Як писав Д. Дьюї, події не можуть легко відмовитися від свого звичайного способу мислення і ніколи не зможуть відкинути його відразу. Тому розвиваючи і впроваджуючи нові ідеї, ми змушені використовувати і деякі зі старих — як інструменти, необхідні для розуміння і комунікації.

У рамках символічної реальності інформаційні відносини постають перед нами як засіб функціонування і виправдання цієї реальності водночас. Символічна реальність існує як гігантський простір інформаційного обміну, в якому постійно відбуваються процеси зі знаково-символічним наповненням. Вона є простором створення новизни, обміну новизною, сферою інноваційних трансакцій. Саме у такому розумінні символічна реальність постає перед нами як звільнений від предметно-фізичної інерції та іншої консервативної зв'язаності експериментальний полігон свідомості, безмежна лабораторія розуму, що ґрунтується на принципах множинності, толерантності, свободи й етичного вибору. Символічна реальність — це інформаційний домен, в якому функціонують відправники й одержувачі інформаційних повідомлень. Причому ефективність символічної реальності прямо пропорційна, по-перше, кількості діючих у ній інформаційних суб'єктів — відправників і одержувачів (так реалізується принцип *множинності*), по-друге, чистоті інформаційних каналів і доступу суб'єктів до інформації (так реалізується принцип *свободи*), по-третє, реальній здатності із суб'єктів інформаційних відносин робити моральний вибір серед великої кількості інформаційних альтернатив (так реалізується принцип *етичного вибору*).

Інформаційне «просвічування» символічної реальності доводить, що засвоїв глобальним задумом і конкретно-функціональним пррзпа-

Персеги С. Того, что достаточно для Геродота, мало для Герострата... .Чем С. Сумма технологий. - М.: АСТ. 2002. - С. 653-651.

ченням вона є *зовнішньо і колективно неконтрольованою* реальністю людської свідомості та уяви. Ось чому так непросто і неоднозначно складаються стосунки між символічним і предметним світом. Так, у стадії формування і початкового усвідомлення себе як ноосфери символічна реальність починає з того, що просто «боїться» себе. Недарма час від часу в ній створюються різні інквізиційні системи ідеологічної, політичної, наукової або іншої закритості (від церковних конгрегацій до ВАКУ), каналізуються і фільтруються інформаційні потоки і т. ін. Проте, якою б «обережною» не була символічна реальність, її кінцевий прагматизм потребує виконання трьох системних вимог: а) забезпечення різноманітності й толерантності; б) надання свободи; в) гарантування неутрудненого морального вибору. Якщо фізична реальність створила людей різними (багатоманітними), то саме від цього їм варто відштовхуватися. При цьому треба «експлуатувати» всі існуючі види і варіанти індивідуальних відмінностей.

Для символічної реальності також необхідно, щоб інформаційні повідомлення, які посилаються в її просторі, зберігали в собі принцип різноманітності. Адже саме їхня унікальність і неповторність створює новизну, робить повідомлення *інформаційними*. При цьому для споконвічно несхожих і водночас терпимих один до одного суб'єктів має бути гранично відкритим і цілком безперешкодним доступ до повідомлень, які надсилаються. Нагадаємо, що повідомленням у такому сенсі може бути не тільки ряд математичних формул, а й п'єса В. Гавела, політичний маніфест, музична симфонія або манера зав'язувати краватку. Саме у цій вимозі реалізується принцип свободи.

Нарешті, коли йдеться про моральний вибір як один з багатьох, використовуються особистісні якості суб'єкта інформаційних відносин. Тобто відбувається вибір найкращих факультативних соціальних наслідків конкретного повідомлення (творчості). У своїх

межах це може бути вибір між «життям і смертю», «добром і злом», але його можна розуміти і як вибір між «0» і «1» на знаково-символічній клавіатурі соціальних координат. Зауважимо, що інформація — це вельми поширений товар, поводження з яким звичайно потребує співпраці на всіх рівнях — від місцевого до глобального¹. І хоча зосередження зусиль тільки на трансакційних процедурах може призвести до недооцінки змістової сторони передачі даних, загальний ефект інформування як процес² дає змогу вважати його справжнім «суспільним благом» (М. Постер).

Характерно, що Ж. Бодріяр називає інформацію не знанням, а тим, що змушує знати³, а А. Тоффлер вважав її «найдемократичнішим джерелом влади», бо всі мають до неї доступ, а справжня монополія на інформацію неможлива. Водночас інформація є *найменш демократичним чинником виробництва*, оскільки сам лише доступ до інформації не означає володіння нею. Так чи інакше, але завдяки підвищенню ролі інформації в сучасному світі належність до панівного класу стала тепер більше залежати від спілкування зі знаннями. Ж.-П. Сартр називав інформацію «третьою природою постмодерністської людини»⁴, а деякі аналітики акцентують увагу на тому, що затрати на виробництво сучасного знання рідко можна порівняти з прямими результатами його застосування. Іноді дуже незначні інвестиції можуть спричинити вражаючий приріст знань, хоча нерідко спроби одержати нові знання за допомогою великих капіталовкладень закінчуються провалом. Причина криється почасти у тому, що ясно виражене знання звичайно кодифікується в письмовій формі, тимчасом як особливо цінне знання,

¹ Гендерсон Г. Парадигмы прогресса. Вперед XXI век: перспективы, прогнозы, футурологи. - М.: Лесепна. 2000. -- С. 438.

⁴ Бодрияр Ж. Прозрачность зла. - М.: Добросвет, 2000. - С. 68.

¹¹ Сартр Ж.-П. Что такое литература? — СПб: Алетея, 2000. - С. 328.

яке є лише «припущенням», залишається надбанням одиниць і не може бути до кінця ні трансльоване, ні пояснене. Інакше кажучи, накопичене знання дає потужний ефект лише в сукупності з усіма значенневими нюансами властивих йому конотацій. Тому інформація з книг чи інших традиційних джерел справляє приголомшливе враження на одну людську свідомість і зовсім ніякого ефекту — на іншу. Передбачити ж задалегідь ефект від зустрічі інформації з її адресатом неможливо. Цілком очевидно, що одне її те ж саме інформаційне повідомлення має різний евристичний обсяг для різних одержувачів.

Слід також враховувати, що в інформаційних процесах відіграє роль не тільки обсяг накопиченої і переданої інформації, а її тип її сприйняття, психологічне очікування адресата, його здатність співвідносити повідомлення з уже наявними даними, зіставляти різновіддалені інформаційні фрагменти і т. ін. Як вважав Н. Луман, істина — не подоланий сумнів¹ але долати сумніви вміє далеко не кожний її.

Відомо, що Н. Пі мер свого часу протестував проти перетворення інформації на товар. Проте її сьогодні питання про природу інформації на ринку символічних зразків залишається неоднозначним. З одного боку, вже прослуханий музичний твір або прочитана книга нібито втрачають ефект новизни. З другого — вони, як і раніше або навіть ще інтенсивніше, затребувані на ринку інтелектуальних продуктів. Чи означає це, що, розраховуючись за книгу, альбом, лазерний диск або чіп, ми купуємо інформацію тільки як «кількість непередбачуваного»? Це питання залишається не до кінця з'ясованим. Навряд чи ми платимо лише за новизну, інакше альбоми нікому не відомих композиторів і виконавців були б найбільше затребуваними і дорогими, але не не так. Як вважав Н. Вінер,

інформація — це завжди щось антиентропійне, це завжди організація. Як ми знаємо сьогодні, весь живий світ, включаючи й людину, вийшов із системи «ДНК — мітоз», побудованої з клітин приблизно за чотири мільярди років за допомогою обережних дій необхідної і перманентної інформації в її вічному двобої з деструктивними силами хаосу". Подібно до того, як у замкнутій системі ентропія завжди стихійно прагне до збільшення, інформація тяжіє до зменшення. Ентропія є мірою дезорганізації, інформація — мірою організації. Але саме тому, що інформація й ентропія не зберігаються в ізольованому вигляді, вони не можуть бути товарами¹².

Можливо, застосувавши додаткову аргументацію, цю думку можна було б прийняти. Однак важливішою у даному разі видається непряма вказівка на те, що консервація інформації у «закритих ємностях» не має сенсу. Відділена, ізольована від своїх потенційних адресатів інформація перестає бути інформацією. В умовах закритого доступу вона тане як сніг на сонці. Саме тому говорити про інформаційні відносини яєс про прояв символічної реальності має сенс лише в умовах відкритості, необмеженого доступу до банків і баз даних.

Подібне ставлення до інформації вже давно утвердилося у передових країнах, тому вченому гостю з України легше стати читачем Бібліотеки Конгресу США, ніж відкрити абонемент у своїй обласній бібліотеці. По суті, потенціал інформації за значного її поширення не зменшується, а збільшується. Чим інтенсивніше (частіше) експлуатується інформаційний носій, тим глибше і повніше розкривається зміст інформації, яка міститься в/на ньому. Чим більше існує одержувачів інформації, тим адекватніше реалізується її призна-

¹⁰ Л В м а и Н. Власть. - М: Праксис, 2001. - С.*256.

¹ Р ю с Ж. Поступ сучасних ідей. — К.: Основи, 1998. - С. 359."

² В и н е р Н. Кибернетика и общество. — М.: Издво иностр. лит-ры, 1958. — С. 123.

чення. Сюжетно стримані картини Е. Дега стали гранично затребуваними після їх поширення по планеті. Те ж саме відбувається звичайно з хорошою музикою, кінематографом, книгами, науковими текстами і взагалі творчою продукцією. Інформація за своєю природою прагне оприлюднення.

З цієї тези випливає, що за інформаційними відносинами стоїть міжнародний інтерес. Тому інформаційне право повинно бути представлено не тільки приватним авторським, а її публічним конституційним і міжнародним правом. Інакше кажучи, інформаційні відносини мають глобальний характер. Це, у свою чергу, означає, що інформаційне право тяжіє до того, щоб стати всесвітнім. Принаймні, воно прагне стати правом світових регіонів, наприклад європейським або євроатлантичним публічним правом. Що ж до внутрішніх параметрів символічного обміну, то інформаційні відносини мають сенс тільки як засоби передачі альтернатив. Якщо потрібно передати лише одну-єдину можливість, то краще не посилати повідомлення взагалі. Примітно, що навіть такі елементарні транслятори інформації, як телефон і телеграф, можуть працювати лише тоді, коли передані ними повідомлення невинно змінюються, причому ці зміни не повинні визначатися минулою частиною повідомлень. Це ж правило діє й у набагато ширшому масштабі. Інформаційні відносини мають сенс лише тоді, коли загальний ефект інформування суспільства не можна «організувати», а висновки, які випливають з нього, її оцінки — якимось передбачити.

По суті, правильно організований інформаційний світ — це свідомо підтримувана символічна неупорядкованість, сфера спонтанних інтелектуальних зусиль, в якій діє відомий методологічний принцип: *anything goes* (припустимо все). Як писав з цього приводу А. Тоффлер, суперечливі факти і те, що фак-

Віпер Н. Кибернетика. — М.: Наука. 1983. — С. 55.

тами взагалі не є, — це однаковою мірою продукти і знаряддя інформаційних конфліктів. Фальшиві факти і неправда, так само мін і правдиві факти, наукові закони і прийняті на віру релігійні догми, виступають тут не тільки зброєю конфліктуючих сторін, а її формами знання, якщо вже використав) вати цей термін.

Оскільки максимально повна поінформованість стає дедалі більшою нагальною потребою, а дані і знання дедалі ефективніше накопичуються і вже виплескуються з наших комп'ютерів, роль інформації у політичному житті будь-якої країни стрімко зростає. Зазвичай політична влада намагається першою заволодіти інформаційними новинками, бо з ними вона набуває привабливості інформованого суб'єкта. Але водночас саме влада намагається просіювати інформацію, яка надходить до цивільних інститутів, оминаючи її межі. Так за допомогою інформаційних важелів контролюються рівні соціальної стабільності. Причому суспільства, які зовсім недавно у військових та ідеологічних авантюрах влади зазнали мільйонних втрат, прагнуть дізнатися про свій істеблшмент якнайбільше. Тому майже в кожній посттоталітарній країні складається органічне протистояння суспільства і держави в інформаційній сфері. На конституційному рівні воно набуває рис протистояння влади і громадянського суспільства, народного і державного суверенітетів. Тому той, хто справді вірить у логіку верховенства народного суверенітет) пал суверенітетом державним, повинен гарантувати громадянському суспільству статус пріоритетного (первинного) отримувача інформації, виняткового об'єкта інформування.

Дуже істотною особливістю процесу інформування є і те, [що після одержання якоїсь важливої для себе інформації об'єкт інформаційного впливу (суспільство, організація, індивід) може різко зміїіп гп свою ціннісно-символічну орієнтацію, ставши, по суті, іншим об'єктом. Одержання інформації, таким чп-

ном, не просто робить споживача більш обізнаним, а й іноді по-справжньому перероджує його. Ідеологічно несумісні лідери раптом підписують договори «про дружбу і кордони» або обмінюються поцілунками в обидві шоки.

Тому не випадково у світі утвердилися й існують дві стики інформаційних взаємовідносин суспільства і держави. У першій із них — етиці відкритості — держава гарантує своїм громадянам максимально широкий доступ до інформації про все, що відбувається у світі. Така держава, звичайно, завжди є об'єктом гострої і компетентної критики. У другій етиці — етиці закритості та інформаційного стримування — держава виступає в очах суспільства як найбільш поінформований суб'єкт. Але кінцевим результатом такої політики стає звичайнісінька загальна недовіра громадян до влади і страх перед нею. Критики такої держави тим більше не уникнути, але найчастіше вона набирає революційних форм.

Переважання в державі тієї чи іншої етики зумовлює тонус усіх дискурсів, які ведуться під її юрисдикцією, зміст більшості процедурно-регулюючих угод (Ю. Хабермас) — прагматичних, політичних, моральних, правових. Давно помічено: якщо інформація строго обмежується, то незабаром буде обмежене вузькими рамками і псе політичне життя.

У найзагальнішому розумінні процес одержання і використання інформації є процесом соціального та індивідуального пристосування до випадків і закономірностей зовнішнього середовища і самої життєдіяльності у цьому середовищі. Водночас потреби і складність сучасного життя ставлять високі вимоги до практики інформування. Тому преса, телебачення, музеї, пачкові лабораторії, університети, бібліотеки і підручники повніші з випередженням задовольняти невпинно зростаючі інформаційні потреби. В іншому разі вони не виконують свого призначення. Дієво жити сьогодні — означає жити, розпоряджаючись необхідною інформацією. Наш час, вважав Н. Вінер, є такою ж мірою століттям систем, які

стежать, працюючи за принципом зворотного зв'язку, як ХІХ століття було століттям парової машини, а ХVІІІ — століттям годинників. Інформація перетворилася на квінтесенцію діяльного життя, а спілкування — на вже щось більше, ніж просто чинник буття.

По суті, комунікація стала головним засобом нашого існування. Те, що завдяки комунікації успадковуються результати творчих зусиль, можливість передавати інформацію примиряє людей навіть із думкою про смерть. Саме існування комунікації гарантує, що наші досягнення зможуть збагатити життя прийдешніх поколінь. Залежно від того, як і коли ми передаємо інформацію один одному, розширюються або звужуються межі нашого буття.

Л. Фуллер зізнався, що якби йому запропонували визначити безумовний принцип того, що можна назвати природним правом з великої літери, то він шукав би відповідь у можливості відкривати, підтримувати і зберігати цілісність засобів передачі інформації, за допомогою яких люди можуть обмінюватися своїми враженнями, почуттями і бажаннями. Так, описана Л. Фуллером «мораль прагнення» заговорила б не менш звучним і владним голосом, ніж голос «моралі обов'язку». Цікаво, що на основі проведених досліджень було зроблено висновок проте, ніби інформаційна прозорість і відкритість не ведуть до уніфікації або, як іноді кажуть, «макдональдизації» світу. Зокрема, вимуштрувані в рамках «cultural theory*» англосаксонські спостерігачі стверджують, що глобалізація не спричиняє неминучої культурної уніфікації, а масове продукування символів не створює «глобальної культури». Просто національні держави не можуть далі відгороджуватися одна від одної, а в їх кордонах, які досі охороняються, утворилися інформаційні тунелі та коридори.

Що ж до глибинної суті сучасних інформаційних процесів, то й у їхньому пізнанні нині вдалося досягти значних результатів. Зокрема, люди навчилися розпізнавати інформацію, що перебуває в інформаційному просторі не

тільки у відкритому, а й у прихованому, згорнутому або архівованому вигляді. Інакше кажучи, вже майже збулося пророкування С. Лема про «екстрагування» інформації з природи без посередництва мозку — людського або електронного, про «виращування» і спонтанну еволюцію інформації¹¹. Як визнають розробники сучасної доктрини стратегічного розвитку С Ш А, для цивілізації «третьої хвилі» найважливішою сировиною, до того ж, невичерпною, є інформація з уявою включено. При цьому одним із пайтривовніших соціальних наслідків інформаційної революції визнається факт, що людина із середніми здібностями незабаром не зможе запропонувати для продажу на ринку праці нічого, за що варто було б платити справжні гроші.

На цій підставі можна припустити, що інформаційна революція спричиняє перегляд традиційної політичної моралі. Адже вона спонукає розбудовувати суспільство, базоване на цінностях, які суттєво відрізняються від цінностей класичного ринку, а для цього потрібна велика підготовка та велика ідейна боротьба. Її ознаки вже почасти розпізнаються.

Якщо розглядати технічні аспекти інформатизації, то тут привертає увагу те, що хоча Інтернет і з'єднав між собою персональні комп'ютери, розкидані по всьому світу, проте споживання паперу як інформаційного носія продовжує подвоюватися у С Ш А кожні чотири роки. При цьому 95% усієї інформації так і залишається у паперовому вигляді. Всупереч сподіванням, в електронній версії зберігається лише кілька відсотків усіх існуючих відомостей. Отож, обсяг паперів зростає у світі швидше, ніж електронна технологія встигає їх замінити¹⁵. Заданими, наведеними У. Беком, наприкінці ХХ ст. у світі налічувалося 1,26 мільярда телеглядачів, 200 мільйонів користувачів кабельного телебачення, 690 мільйонів

телефонних номерів. 200 мільйонів комп'ютерів, з яких 30 мільйонів були приєднані до Інтернету.

Та ще цікавішими наслідками інформаційної революції є не кількісні, а якісні показники. Один із них виявляється в тому, що інформація поступово стала чинником споживання, а не збереження. Це означає, що найбільшу гарантію безпеки мають сьогодні країни, чие інформаційне і наукове становище відповідає граничним рівням простору (світу) відкритого спілкування. Інакше кажучи, жодний обсяг наукових даних, старанно занесений у книги і часописи, чи навіть переданий у бібліотеки зі штампом «секретно», не зможе захистити пас у світі, де ефективний рівень інформації швидко підвищується. Як іііщ<реслював ще Н. Вівер, для розуму немає «лінії Малино», а тому чітко розуміти, що відбувається, — означає брати участь у невинному потоці впливів, які йдуть від зовнішнього світу, а також впливати на цей потік.

Людина приходять у світ як чистий палімпсест, і те, чим вона стає в інтелектуальному відношенні, залежить від її інформаційних зв'язків. Проте сучасний рівень соціального інтелекту визначається не стільки обсягом наявних у розпорядженні суспільства знань, скільки їхньою ентропією — рівнем «розкиданості», наявністю можливостей їхньої ситуативної експлуатації та передачі. Образно кажучи, люди можуть бути оточені сейфами знань, але поза комунікацією їхні рішення будуть майже безглуздими. Отже, проблема інформації полягає не в наявності або відсутності власне знань, а в рівні інформаційних сполучень, характері інтелектуальної взаємодії. Тому лише незліченні інформаційні трансакції на всіх рівнях і за всіма векторами комунікації перетворюють знання на чинник прогресу. Інформація жива лише у своєму обміні та нескінченному перетіканні, вона має сенс лише доти, доки спроможна провокувати непередбачені реакції і поведінкову новизну.

¹¹ Див.: Примечание редактора Лема С. Сумма технологий. - М.: АСТ, 2002. - С. 143.

¹⁵ Тенте Б. Бизнес со скоростью мысли. - М.: Эксмо-Пресс, 2001. - С. 59.

/іг^учасні політичні слгш зазвичай не виступі_' пають проти новизни і прогресу. Але вони вкрай обережні у своєму ставленні до реакцій населення, довірою якого їм вдалося заручитися. Дозуючи інформацію, політики, як їм здається, тримають ситуацію під контролем. Насправді ж вони заповнюють вибухонебезпечною порожнею, «вугільним пилом», свідомість своїх інформаційно недовантажених співгромадян. Оскільки інформація за своєю рухливістю перевершує будь-які відомі людині стабілізуючі, каналізуючі і фільтруючі засоби, то рано чи пізно в країнах з обскурантистською інформаційною політикою відбуваються справжні сходження лавин. Раптом відкривається барвистість і розмаїття світу, що приголомшує і дезорієнтує людей, які звикли жити при тьмяному світлі інформаційної закритості. Виникає масова фрустрація, множаться випадки втрати культурної ідентичності, талановита молодь почувається ошуканою, а освітні системи деградують до рівня відтворення жалюгідних міфологем.

Можливо, писав ІІ. Луман. що найважливіше нововведення теорії засобів комунікації порівняно зі старими теоріями влади полягає в тому, що ця теорія розуміє феномен влади на основі розходження між кодом і процесом комунікації і тому не схильна приписувати владу, ніби певну якість, нікому з партнерів владних відносин. Адже в інформаційному розумінні влада є лише керована кодом комунікація¹¹. Проте і позбавлений персоніфікації набір укорінених у свідомості шаблонів, значеневих кліше, установок і сподівань є генетично і структурно не більш ніж людським інформаційним продуктом. Адже навіть у цьому разі код виступає конвенційною угодою про те, як одні речі і явища співвідносяться або мають співвідноситися з іншими речами і явищами. Якщо код заданий, то вся інформація, яка надходить до суб'єктів політики, автоматично групується у початково задані руб-

Л у м а н ІІ. Власть. - М.: Праксис, 2001. - С. 29.

рики свідомості. На цій підставі політичні системи можуть бути відкритими на рівні вільного притоку інформації, але закритими для переоцінок коду (такими є деякі авторитарні країни). Вони можуть бути закритими для переоцінок коду одночасно із закритістю для зовнішніх інформаційних потоків (таким є тоталітаризм). Нарешті, вони можуть бути відкритими як для вільного припливу інформації, так і для переоцінок власного коду.

В останньому випадку країна перебуває у стані інформаційної дезорганізації, хаосу орієнтирів і плутанини пріоритетів, але саме цей стан парадоксальним чином забезпечує їй прийнятну політичну стабільність. Мабуть, багатьом відомий образ ефективної демократії у Ч. Милоша: незграбний баркас, в якому сидять моряки, що гребуть у різні боки і кричать різними мовами... Попри все, саме політика інформаційної відкритості ставить індивіда в органічне для нього становище свободи вибору, ситуацію множини альтернатив, а це високо цінується індивідуальною свідомістю. Теоретично подібний тип відносин описаний Д. Ролзом, у якого імператив громадянської свободи одночасно виступає і вищим політичним благом, і надійною гарантією стабільності. Проте ніщо так важко не дається у процесі політичної емансипації еліт, як засвоєння ними філософії свободи, визнання різноманіття і толерантності як фундаментальних основ конкретної політики.

По суті, інформаційна революція означає не ускладнення, а спрощення управління суспільством у тому сенсі, що в умовах інформаційної відкритості соціум перетворюється на систему, яка справді самоорганізується. Так що роль політиків зводиться в ньому не стільки до визначення мети, скільки до гармонізації і коригування спонтанної активності. Гарантувати свободу замість порядку видається якщо не приємнішою, то принаймні більш вдячною справою. У цьому разі політикам вітер частіше дме у спину. Як життя, що ґрунтується на інформаційній прозорості і відкритості, стає

втіленням перманентного соціального дискурсу, так і державна політика в цих умовах знаходить нову висоту, адже, власне кажучи, саме вона і є справжньою політикою.

Як вважав ІО. Хабермас, успіх відкритої політики залежить не стільки від колективних дій конкретної спільноти, скільки від спеціально визначених процедур та умов комунікації, взаємної гри інституціоналізованих дорадчих практик і неформальної громадської думки. Подібно до ліберальної моделі теорія дискурсу також підкреслює принципову важливість розмежування держави і суспільства. Проте вона розглядає громадянське суспільство як комунікативну сферу, де немає і не може бути жорсткої дисципліни п адміністративної ієрархії. Автономна сфера громадянського суспільства Ю. Хабермаса — це не що інше, як знаково-символічне середовище, в яке допускається інформація в її повному значенні; тут відбувається не просто інформаційний обмін (спільні розваги громадян і втеча від нудьги), а переглядаються звичні смисли і способи буття, перевизначаються політичні коди, поведінкові шаблони і стереотипи.

На думку ІО. Хабермаса, справжня «суспільна сфера» реалізується через релігію, мистецтво і літературу. Спочатку події громадського життя генеруються в індивідуальних людських біографіях. Потім досвід «приватності» знаходить своє вираження у мові, релігії, мистецтві та інших сегментарних проявах символічного. Сягнувши рівня втілення в окремих символічних формах, суспільна сфера артикулює свої цінності в контексті «відкриття світу». Так вільна громадськість стає дотичною до політичної публічної сфери. Понині політична роль інформаційних відносин залишається до кінця не з'ясованою. Почасті складність цих відносин виникає з поміченої Ж. Поланом здатності інформаційного суб'єкта до рефлекторного спілкування із самим собою. Дедалі більше незручностей спричиняє також надлишок інформації. Як говорив з цього приводу Е. Корниш, про все

вже стільки написано, що неможливо взагалі що-небудь знайти.

Проблемні моменти інформаційних відносин виявляються і на рівні захисту принципу невтручання в особисте життя, «антигромадської інформації», «інформаційної безпеки», «інформаційного суверенітету», інформаційної контрабанди тощо. Складність таких відносин зумовлена також здатністю інформації до «самозростання вартості». Адже те саме інформаційне повідомлення нерідко справляє на свідомість його одержувачів ефект, який не можна передбачити заздалегідь. На переконання С. Лема, тямущий читач проектує на текст більше того, що припускає його зміст.

Оскільки інформаційне повідомлення має різний інформаційний обсяг для різних одержувачів, поєднання авторською тексту і читачького контексту створює нові інформаційні сутності. Власне кажучи, здатність інформації породжувати нову інформацію (у термінах нерівноважної термодинаміки породжувати автокаталітичні кільця) була відома задовго доперших публікацій із синергетики. По суті, створенням нової інформації «з нічого* є вся історія життя на Землі. Більше того, принципова можливість самоконструювання інформації не тільки в ідеальному світі математичних абстракцій, а й у фізичному світі, вже доведена.

Окремою інформаційною проблемою сучасності є функціонування таких інформаційних об'єктів, як «големи». Щоб створити голам¹⁷, схему штучного інтелекту потрібно спроектувати на систему, фізичними носіями якої виступають окремі індивіди, труни людей чи комп'ютери. Отриманні! об'єкт за своїми властивостями є апспічнпм. Ще Т. Гоббс описав ного в образі Левіафана. Сучасне трактування голема як штучного інтелекту, логічни-

* Голем (Golem) гут: механічний замітник людини. В єврейських легендах — фігура, штучно сконструйована для символічної репрезентації полини.

ми елементами якої є люди, замкнуті в ієрархічну мережу, було лапо А. Лазарчуком і Л. Леїком⁸.

Як інформаційні об'єкти, големи поводяться доволі просто. Їхня активність зводиться до інформаційного живлення, розширення контрольованої сфери інформаційного простору, зберігання і примноження своєї елементарної бази. Звичайно големи ідентифікуються саме за подібними ознаками поведінки. Найбільшими големами, як вважається, є сучасні національні держави, але големи можуть виступати і в інших організаційних формах.

Інформаційна проблема големів полягає в тому, що приплив до них нової інформації є як умовою їхньої життєдіяльності, так і фактором ризик). Големі жадібні до чужої новизни, але самі воліють бути інформаційно скупими. Тоталітарні інформаційні големи ехібнуті на інформаційній закритості, а големи, втілені в ліберально-демократичних режимах, свідомо альтруїстичні. Перші накопичують інформацію, намагаючись не обмінюватися нею, а другі розсипають її і саме завдяки цьому збільшують свою інформованість.

По суті, проблема інформаційних големів — це проблема взаємин індивідуальної свідомості та соціального інтелекту. Індивід, наділений якостями особистості, завжди перебуває в опозиції до големів. Адже він — мета для себе, а тим часом големи трактують особистість як ефективний засіб. Криза їхніх відносин настає звичайно тоді, коли голем намагається пригнітити своєрідність особистості з метою власної функціональної досконалості.

У цьому розумінні всі партійні структури, парламентські фракції, фірми і корпорації є інформаційними големами. Якщо національна держава виступає як авторитарний голем, це завжди помітно. Такий процес супроводжується стандартизацією в системі освіти,

позбавленням громадян доступу до Інтернету⁹, нудьгою у сфері масової інформації, «рослинною» поведінкою телеведучих і т. ін. І хоча големи в політичному сенсі можуть досягати значних успіхів, неявно здійснюване ними перетворення індивіда-мети на індивід-засіб є безперспективним.

З цих міркувань випливає, що інформаційний хаос є вищою формою організації порівняно з інформаційною ієрархією та порядком. Тому високорозвинені інформаційні големи виявляють толерантність до броунівських траєкторій інформаційних послань. Однак за глибшої постановки проблеми вона виглядає нерозв'язною. Хоча всі големи різною мірою усвідомлюють корисність і необхідність експлуатації інформаційної свободи, проте на практиці прагнуть вивіститися над такою свободою. Тому інформаційні відносини не можуть обмежуватися такими суб'єктами, як големи, і потребують людських індивідів. Големі не є і в принципі не можуть стати творчими суб'єктами, а індивіди народжуються такими. Чи не тому в людей виникає спокуса створювати ЕОМ, які поводяться «розуміючи». Уже машини-перекладачі потребують певної фальсифікації особистіших якостей, бо ми не знаємо, чи можна «розуміти» що-небудь, не володіючи «особистістю» хоча б у зародку. Големі виявляються безпорадними перед такою властивістю символічної реальності, як різноманіття. Символічна реальність не потребує уніфікації, а големи так чи інакше прагнуть її.

Символічна реальність плюралізує істину, а големи універсалізують її. Символічна реальність використовує чинник різноманіття як основний творчо-експериментальний принцип, а големи уникають його. У своєму найбільш загрозливому розвитку големи претендують на заміщення собою всієї символічної реальності. Та саме ця претензія позбавляє їх останнього

Харківській! правозахисній групі (ХПГ) відома практика такої акції на прикладі великого юридичного навчального закладу України.

⁴¹ Лазарчук А., "Голем хочет жить Мир Ипитнег 2001. - М' 10.

виправдання в очах -індивіда. Адже людина хоче бути ким завгодно, але не іграшкою, підвладною іншій людині (Д. Локк). Символічна реальність використовує, передає знання, але вона ніколи не ставить символ вище за позначуване. Големн ж, навпаки, вибудовують культ символу. Символічна реальність існує як нескінченний і вільний обмін дискурсів, а големи мають тенденцію зводити дискурси до «ефективних» рішень. Символічна реальність прогресує, спокушаючи людей новими інтелектуальними зразками. А големн остерігаються й уникають нових спокус.

Можна також сказати, що символічна реальність побудована на припущенні, ніби знаннями можуть володіти всі, у тому числі слабкі й бідні. Тому базовані на меритократії таленту системи та інституції використовують знання як демократичне джерело влади, її ресурс. Проте функціонер, що має владу в големів, прагне контролювати кількість і якість знань, які розподіляються в межах його володінь. Големн — це скалки символічної реальності, обмежені політичними, адміністративними чи іншими організаційними межами. Вони протистоять символічній реальності як частина цілому, як порядок — свободі, як монотеїзм — політеїзму.

Справжня антиномія, що пожирає будь-який голем — від національної держави до парламентської фракції, — виявляється в тому, що голем є частиною хаотичної системи, яка відокремилася організаційно, із стохастичним, у своїй основі, порядком перетворень. А це означає, що для здійснення пріоритетів символічної реальності големн малоефективні. Виступаючи в символічній реальності острівцями інформаційного порядку, вони можуть навіть виглядати дещо привабливими. Однак їхня інформаційна організація мала б шанс лише в тому разі, якби могла уподібнитися внутрішній особистісній організації індивіда. Але големи знаходять смисл якраз у запереченні особистішої унікальності, перетворенні

людської індивідуальності на засіб. І тому вони ворожі інтелекту. Гармонія ж можлива лише у відносинах символічної реальності та індивідів. Тільки в прямому контакті із символічною реальністю індивіди можуть залишатися самими собою; будь-яке посередництво големів має тенденцію перетворювати їх на розумних слуг або рабів.

Власне кажучи, інтуїтивне розуміння інформаційної суті големів, індивідів і символічної реальності визначало після Другої світової війни інформаційну політику на захід і на схід від «залізної завіси». Саме в цей час на Заході інформація вважалася втіленням та осередком значенневого різноманіття, плюралізму трактувань, множинності нюансів відмінності. Зокрема, репортерська і журналістська етика вироблялася тут у пошуках такого способу подачі матеріалу, який би охоплювався рамками достовірності. Інакше кажучи, ЗМІ розповідали про явища і події в таких межах індивідуально-особистісного сприйняття, які є характерними для неупередженого свідка, безпосередньо не причетного до подій спостерігача. Репортер мав бути спостережливим і віршем власним відчуттям, іїгуйці — не більше. За таких умов інформаційний продукт був чимось дуже зручним для оцінки з позицій множинності варіантів сприйняття. Чесна репортерська робота мала своїм результатом не звуження, а розширення спектра можливих суджень. Тобто принцип достовірності означав не стільки наближення до всезагальної істини, скільки стимулював варіативність пояснень.

У східній зоні склалася фактично протилежна ситуація. Перед журналістикою і репортерством стояло завдання підганяти події до «правди» і «об'єктивної істини». Зовні виникало враження, ніби і тут була потрібна достовірність. Але суттєва відмінність полягала в тому, що в першому випадку достовірність додавалася до явно багатозначного факту або явища, а в другому — до факту і явища явно однозначного.

Директор агентства Рейтер П. Джеб каже, що журналісти звичайно намагаються висловити свою думку з приводу тієї або іншої події, толі як потрібен усебічний виклад фактів, а не думок. Інформація насамперед. Далі він говорить буквально таке: «Ми, звичайно, лишаємо поле для аналізу тим, хто бачить у нашому агентстві такого собі постачальника чесної, підготовленої і перевіреної інформації»²⁰. Але саме в цьому полягає зміст ліберального інформування.

За «залізною завісою» в інформаційному повідомленні поле для аналізу, а тим паче аналізу з позицій множинності аспектів сприйняття, як правило, не лишалося. У системному розумінні це пояснюється тим, що на Заході інформаційна політика будувалася в контекстуальних рамках символічної реальності як інформаційно незамкнутої системи, а в країнах соціалістичного табору — в контекстуальних рамках гомогенної системи, інформаційно замкнутої.

Намагаючись якось уникнути наслідків інформаційної «големізації», Ж. Ліотар писав, що «погодитися з тим, що головна роль знання — бути необхідним елементом функціонування суспільства і діяти із зайнятого нею місця, можна тільки у тому разі, якщо ми погодимося вважати соціум великою машиною (курсив мін. — В. Р.)». Інакше кажучи, «ми можемо враховувати його критичну функцію і намагатися орієнтувати його поширення в цьому напрямку, тільки якщо визнаємо, що суспільство не є інтегральним цілим і що воно продовжує дотримуватися принципу заперечення. Альтернатива видається ясною: односторонність або двоїстість, органічно властива соціальному, функціоналізм або критицизм знання...»¹. Як пояснює далі Ж. Ліотар,

Д ж о б П. Украина -- это центр Европы. 'Столичные новости. — 2002. — 14—20 мая. — С. 11. 'Л и о т а р Ж. Состояние постмодерна. — М. — СПб: Алетейя, 1998. С. 40- 41.

спроба уникнути настільки жорсткого вибору проглядається у прийомі виявлення двох категорій знання: перша — це позитивізм, що широко застосовується в технічних засобах, які стосуються людей або матеріалів, і тому пропонує себе як продуктивна сила системи. Друга категорія — знання критичне, рефлексивне або герменевтичне, яке, працюючи прямо або опосередковано над питанням про цінності і цілі, протистоїть будь-якому «повторному використанню».

Правильне розуміння змісту інформації та інформування у контексті символічної реальності веде до того, що інформаційний обмін і дискусії розглядаються тут як засоби для виробництва дедалі правильніших і переконливіших аргументів, за допомогою яких, як писав Ю. Хабермас, можуть бути підкріплені або заперечені ті або інші претензії на значущість²². Інакше кажучи, найважливіша частина інформування, зміст інформації — це передача сигналів, які допомагають поширювати людські почуття і здібності з одного кінця світу в інший. Як зауважує з цього приводу П. Вінер, це значною мірою заглиблює нас у питання про людську індивідуальність. Але ж проблема природи людської індивідуальності і бар'єра, який відокремлює одну особистість від іншої, настільки ж стара, як і сама людська історія. Все це зводиться до того, продовжує П. Вінер, що в сучасному світі має бути створена можливість дослідження всіх елементів інформації, а також усіх аспектів таємності із значно більшою зрілістю по об'єктивності думки, ніж це було в часи Н. Макіавеллі. Недарма вивчення повідомлення сягнуло нині того ступеня незалежності й авторитету, на якому воно перетворилося на науку.

Звичайно, крім інформаційної відкритості і доступу до джерел даних, велике значення

¹¹ Х а б е р м а с Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. — СПб: Наука, 2000. — С. 137.

мають соціальна пам'ять, технічні банки і бази даних. Уява і творча фантазія, безумовно, їх потребують. Чим більше матеріалу дає пам'ять, чим ширше інформаційне поле уяви, тим більше в людини можливостей для комбіаторної роботи розуму, тим більш вражаючими стають продукти її фантазії.

Важливе також питання про час, затратуваний! індивідом на доступ до зведень, які його цікавлять. І це теж позначається на сучасних оцінках вартості інформації. У більшості випадків код або шифр доступу являє собою не просто замок, який важко зламати, а замок, що потребує часу, щоб відчинити його законним способом.

Значну роль відіграє такий параметр інформації, як задовільний зв'язок. Як підкреслював Б. Гейтс, саме він допомагає нам розширювати свою незалежність, а більша незалежність стає стимулом до подальшого вдосконалення зв'язку. Крім того, хоча про це сьогодні говорити банально, інформаційні відносини ефективні лише за умови надійного забезпечення зворотного зв'язку. Власне кажучи, зворотний зв'язок і робить їх справді інформаційними. Будь-яка соціальна система стає цілісною завдяки системі зв'язку. Але система набуває динаміки лише тоді, коли кругові процеси зворотного зв'язку відіграють у ній належну роль. Це має значення як в антропології, так і в соціології та економіці.

Тому адміністративні посадові особи — чи то в уряді, чи то в університетах, чи то в акціонерних товариствах — мають брати участь у комунікаційних процесах зв'язку, а не просто віддавати накази згори. Інакше їхній менеджмент ґрунтуватиметься на неправильному уявленні про факти, якими володіють підлегли. Як відомо, немає важчого завдання для лектора, аніж читати перед неуважною аудиторією. І навіть оплески в театрі всього лише нагадують виконавцю про наявність двостороннього зв'язку. Що ж до політичного управління, то тут зворотний зв'язок ле-

жить в основі всього. І все-таки приклади його кричущого ігнорування є. Як відомо, на останньому для себе мітингу в Бухаресті Н. Чаушеску помилково сприймав обурені вигуки юрби за знаки вітання і схвалення.

к неодноразово підкреслював Ю. Хабер-Л. мас, у демократично організованому суспільстві політична влада завжди поділяється на комунікативну та адміністративно застосовувану. При цьому комунікативна влада виступає як інформаційний результат переважно «горизонтального» спілкування, а адміністративна — як наслідок вертикального інформаційного зв'язку. Дослідники зазначають, що комунікативно-інформаційні аспекти влади стали особливо цікавими у ХХ ст., тож не випадково К. Ясперс у своїх міркуваннях 1930— 1950 рр. так багато уваги приділяв темі комунікації²³.

Із принципом зворотного зв'язку тісно пов'язане політичне планування — так само, як і будь-який інший процес об'єднання корисних знань для ефективного досягнення поставленої мети. Таке планування має хороші перспективи лише за умови одержання адекватного і гнучкого уявлення про середовище. У свою чергу, сама ця можливість зумовлюється певними традиціями, стратегіями сприйняття і т. ін.

Цікаво, що одне з перших застосувань ідеї вільної циркуляції інформації знаходимо в історії католицької церкви. Як зауважив А. Тоффлер, за Середньовіччя католицька церква була найближча до того, що можна було б назвати стабільним засобом масової інформації, здатним передавати повідомлення великим популяціям людей, незважаючи на політичні межі. Згодом ця можливість дала Ватикану величезну владу над феодальними

²³ М и х а і і л о в И. Послесловие переводчика Хайдеггер М., Ясперс К. Переписка 1920— 1963. М.: Асі Ма^іпет, 2001. - С. 404.

можновладцями Європи. З другого боку, майже всі питання, які народ звичайно схильний сприймати критично, піддавалися в ті часи монопольній інтерпретації церковних і державних авторитетів, як видно з ретроспективного аналізу філософії, літератури і мистецтва того періоду.

З розвитком капіталізму з'явилася потреба у ширшому і демократичнішому інформуванні, а сама інформація стала значно раціональніше орієнтованою²¹. Ця тенденція виявилася настільки актуальною, що в соціальному середовищі незабаром з'явилася нова влада — єдина, за словами М. Кундери, якій вдалося скинути з престолу політика-професіонала. Причому зробити це вдалося не сплюю зброї або інтриги, а вимогою: «Кажі правду!» Зрозуміло, що при цьому практично відразу поспало питання про те, що таке «правда» -'.

Сьогодні влада преси почала виступати найважливішим інформаційним аспектом демократії. Інформованість перетворилася на умову народоправ'я, до того ж інформованість почали вважати, крім свободи слова, і обмеження урядових секретів, відкріпні доступ до документів — те, чого вимагають нині не тільки у Західній Європі. Крім того, політично емансипована громадськість хоче знати, якій смисловій обробці піддаються важливі урядові документи, переходячи з рук у руки, з рівня на рівень, від однієї інстанції до іншої. Адже справжній зміст закону або декрету часто виявляється ширшим за те, що можна прочитати на папері або екрані комп'ютера. Тому історії «народження» документа надається великого значення, а щодо конституцій, то тут ця історія розглядається як серйозний допоміжний засіб їхнього тлумачення.

Оскільки ефективне суспільство неможли-

ва б е р м а с Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. - Львів: Літопис, 2000. — С. 81.

К в н д е р а М. І [рошальний вальс. Бессмертие. — СПб: Амфора. 1999. - С. 321.

ве без встановлення публічності стосовно найважливіших для нього фактів, то все, що перешкоджає публічності, обмежує і викривляє громадську думку, заважає належному осмисленню суспільних справ. Без свободи привселюдних обговорень ускладнюється й оптимізація методів соціальних досліджень²⁶. Адже виробляти нові й удосконалювати старі знаряддя гуманітарної науки можна лише в процесі їх застосування, у ході спостереження за конкретним об'єктом, що реально тільки в умовах комунікації.

Вільна комунікація, у свою чергу, виробила тип автономного індивіда, спроможного протистояти солідарності бюрократичних монстрів, авторитарних режимів, тоталітарних партій. Саме в такій комунікації народився і виростав Інтернет, який допоміг досягти не тільки «безконфліктного капіталізму» (Б. Гейтс), безпосередньо зв'язавши покупця з продавцем, а й системно виключив застосування цензури. І хоча для ефективного керування переглядами пропонується ввести блокування сайтів певних країн, що припускає також розробку їхніх рейтингів і технології фільтрації, це поки що мало реально. У результаті комунікаційна логіка Інтернету почала на додачу до політичних відносин моделювати образ цілих держав. Наприклад, у США вільна циркуляція інформації цінується сьогодні так високо, що навіть найгіршим порнографам і крайнім расистам соціум дозволив займатися своєю справою.

Така свобода виявилася виправданою, бо у світі, де інформація і поступі пересуваються через Fast World (швидкий світ) кіберпростору, суспільства і люди, терпимі до інформаційної відкритості й какофонії, виявилися значно краще готовими до змагання на основі уяви, ніж населення країн, оточених рифами інформаційних заборон. Так, США, прийняв-

²⁶ Дьюи Д. Общество и его проблемы. — М.: Идея-Пресс, 2002. - С. 122.

ши 4 липня 1967 р. вражаючий Закон про свободу інформації, який не дозволяє уряду берегти свої секрети занадто довго, зуміли стати світовим лідером з культивування відкритості¹¹. З другого боку, для життя соціуму завжди залишається необхідним дотримання певної секретності. Адже повна свобода інформації означала б втрату цінностей особистого життя. Крім того, писав А. Тоффлер, бувають моменти, коли абсолютна свобода пропонує паліям підлити бензин у вже разбурхане полум'я. Тому абсолютна свобода висловлювання можлива не більшою мірою, ніж будь-який інший абсолют. Це означає, що потрібно досягти балансу між правом громадян на приватне життя і правом суспільства бути поінформованим. Недарма, писав Д. Ролз, у наших судженнях про справедливість тільки в судовій і адміністративній процедурі потрібно, щоб усі обмеження на інформацію були відкинуті, а конкретні справи вирішувалися з погляду всіх доступних нам фактів²¹.

Суб'єктивне право людини на недоторканність приватного життя звичайно поділяється на чотири дрібні (внутрішні) права: право на недоторканність персональних даних; недоторканність особи; недоторканність житла; таємниця листування. При цьому, як додають правозахисники, принципи поведіння з персональними даними досить відомі і прості. Людина повинна мати гарантовану можливість переглядати, виправляючи змінні і застарілі дані, вдаватися до захисту закону, якщо дані використані не за призначенням²⁹.

Ргієсітап Т. Тьє Бєхиз апсі Сьс ОІК'є Тгее. — Ме\|- Уогк: Апсбог Вокз, 2000. - Р. 375-376.
К а \\' 1 5 У А. Тьєогу ої Ти\$г.ісс. — Ке\|- Уогк: Охгог! Шіуегзііу Ргсзз, 1973. — Р. 449.
С м и р н о в С. Ргіуасу в Інтернете / Меморіал. - 2000. - № 1(20). - С. 59-60.

Зрештою, говорив Д. Лоурейс. можна довідуватися про найінтимніші справи інших, але тільки зі співчуттям і зберігаючи повагу до такої «непокірливої» речі, як людська душа. Що ж до загальних підходів, то цілком очевидно, що в діалектиці інформаційних відносин ми повинні чітко розрізняти первинних і вторинних одержувачів інформації. З погляду теорії народного суверенітету саме громадянському суспільству, індивідам, а не державі або її організаціям тут має належати пріоритет.

Це означає, що відкритість інформації є сьогодні головною гарантією інтелектуальної свободи людини, а можливість виробляти, набувати у власність, передавати і поширювати будь-яку інформацію про події її обставини свого життя — одне з найважливіших прав людини.

В. Річицький

ВІДКРИТІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ ЯК УНІВЕРСАЛЬНА ВИМОГА

Резюме

Тема відкритості інформації розглядається у контексті «символічної реальності». Автор обґрунтовує тезу про те, що відкритість інформації є сьогодні головною гарантією інтелектуальної свободи людини.

В. КісьюІзку

ИРОКМАТИОМ ОРЕММЕ55
А5 А ИИИУЕВЗАИ. КЕОШКЕМЕМТ

Б и т т а г у

Тьє 5иb)ЄСІ ої іпгогтаіоп ореппе\$5 І5 апаіузесі іп іБє сопіехі ої «зутьоліс геаіііу». Тьє аигбог ліге дгоипсі іог [Бє гьєзіз [Баг. іпіогтаіоп ореппезз із іпе таіп \$иагапгее ої Битап іпгеіієсіаіаі геессіот по\`aclay8.